

Bijlage 3: Citaten uit leerplannen Nederlands

A. Vlaanderen

Hieronder worden de leerplanpassages geciteerd die aan de basis lagen van Schema 4.1 en Schema 4.2 uit hoofdstuk 4. Schema 4.1 liet zien in hoeverre er in de Vlaamse leerplannen aandacht besteed werd aan de verwerving van een standaarduitspraak. In Schema 4.2 werd aangegeven in hoeverre er aandacht besteed werd aan technische aspecten van uitspraak zoals articulatie en tempo. Deze bijlage bestaat uit drie delen. Eerst worden de citaten gegeven in verband met standaarduitspraak, dan die in verband met spreektechniek. Ten slotte wordt nog een overzicht gegeven van de citaten die buiten beschouwing gelaten zijn bij de samenstelling van Schema 4.1 en 4.2. Een aantal van die citaten hebben wel betrekking op standaardtaal, maar gaan niet specifiek over uitspraak (bv. streven naar 'acceptabel Nederlands', 'verzorgde taal', 'behoorlijk spreken', 'Algemeen Nederlands spreken'). Verder staan in deze tabel de passages vermeld die wel over uitspraak gaan, maar niet over dialectvrije, zuivere uitspraak (bv. 'correcte uitspraak' of 'uitspraak' in het algemeen). De bibliografische gegevens van de Vlaamse leerplannen zijn te vinden in Bijlage 2.

Standaarduitspraak

Hieronder volgen de leerplanpassages waarin de Vlaamse leerkrachten gevraagd wordt om aandacht te besteden aan uitspraakzuiverheid, hetzij via specifieke uitspraakoefeningen, hetzij tijdens het hardop lezen van teksten.

<i>1ste graad</i>		
A-stroom	ARGO	M.b.t. leestechiek: 'Met technisch verzorgd lezen wordt bedoeld: het hardop lezen met een zuivere uitspraak, een duidelijke articulatie en een natuurlijk spreekritme [...]' (p.30)
	OVSG	'Korte oefeningen i.v.m. een verzorgde uitspraak van het Nederlands ter verbetering van opvallende uitspraakfouten' (p.37)
	VVKSO	-
B-stroom	ARGO	De leerkracht onderzoekt 'welke spraakklanken in het taalgebruik van de leerlingen duidelijk afwijken van de verzorgde uitspraak'. Aan 'opvallende (bijna altijd regionale) afwijkingen' wordt systematisch aandacht besteed in uitspraakoefeningen. (p.22)
	OVSG	-
	VVKSO	-

<i>2de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO	Aan 'opvallende (bijna altijd regionale) afwijkingen' wordt systematisch aandacht besteed in 'frequente, mettertijd cumulatieve' uitspraakoefeningen (p.12). Het gaat uiteindelijk niet alleen om de verbetering van de uitspraak van een paar afzonderlijke klanken, maar vooral om een verzorgde uitspraak in haar geheel.' (p.12). Er worden 'systematische, korte oefeningen' ingelast in verband met 'de verzorgde uitspraak van het Nederlands, ter verbetering van opvallende uitspraakafwijkingen (ook assimilatiegevallen).' en in verband met de uitspraak van frequente 'bastaardwoorden en vreemde woorden' (p.20) 'Met "technisch verzorgd lezen" wordt bedoeld: hardop lezen met een zuivere uitspraak en een duidelijke articulatie, met een natuurlijk spreekritme en een ongedwongen intonatie (zonder leesdreun) [...]' (p.18) <i>Verbale Expressie</i> : m.b.t. voordragen: 'Aandacht besteden aan zuivere uitspraak [...]' (p.7)
	OVSG	-
	VVKSO	-
BSO Nederlands	ARGO	'In alle gesprekssituaties moeten de leerlingen zich vlot en onbeschroomd leren uitdrukken, gaandeweg met een uitspraak zonder storende dialectkleur.' (p.14) '[...] beluisteren en nazeggen in zinnetjes van de te verbeteren klanken dragen bij tot het verwerven van een verzorgde taal' (p.14) Er worden 'systematische, korte oefeningen' ingelast in verband met de verzorgde uitspraak van het Standaardnederlands, ter verbetering van opvallende uitspraakafwijkingen (ook assimilatiegevallen)' en in verband met 'de uitspraak van frequente bastaardwoorden en vreemde woorden' (p.30)
	OVSG	-
	VVKSO	'Uitspraak, taalzuiverheid en articulatie laten ook in de tweede graad nog te wensen over. De leerkracht streeft na wat haalbaar is.' (p.8) 'De voornaamste dialectische klanken verbeteren door korte, gevarieerde oefeningen' (p.10)
PAV	ARGO	-
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	-

<i>3de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO OVSG VVKSO	Zelfde leerplan als tweede graad ASO/TSO/KSO. - -
TSO bis ⁶⁷	ARGO	De leerlingen zijn erop gericht 'in geval van twijfel i.v.m. de uitspraak een naslagwerk te raadplegen' (p.11) Er worden 'frequente, mettertijd cumulatieve oefeningen' georganiseerd, waarbij systematisch aandacht wordt besteed aan 'eventuele, opvallende (vrijwel altijd regionale) afwijkingen' in de uitspraak (p.12), inclusief 'assimilatiegevallen' en de uitspraak van 'frequente bastaardwoorden en vreemde woorden' (p.18) Met 'verzorgd lezen' wordt o.a. bedoeld: lezen 'met een zuivere uitspraak' (p.17)
	OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan]
BSO Nederlands	ARGO OVSG VVKSO	Zelfde leerplan als tweede graad BSO. - 'Uitspraak, taalzuiverheid en articulatie laten ook in de 3de graad nog te wensen over. De leraar streeft na wat haalbaar is.' (p.7)
PAV	ARGO OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan] -

⁶⁷ 'TSO bis' verwijst naar een leerplan bestemd voor TSO-richtingen met relatief weinig uren Nederlands.

3de graad 3de leerjaar		
ASO	ARGO	<i>Verbale expressie:</i> Bij de beoordeling is er o.a. aandacht voor 'uitspraakzuiverheid' (p.18-19).
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	[geen apart leerplan]
TSO / KSO	ARGO	<i>Optie Leefgroepenwerking / Bijzondere jeugdzorg:</i> Er worden 'systematische, korte oefeningen' ingelast i.v.m. 'de verzorgde uitspraak van het Standaardnederlands, ter verbetering van opvallende uitspraakafwijkingen (ook assimilatiegevallen)' (p.9). Het gaat om '(vrijwel altijd regionale) afwijkingen' waaraan aandacht wordt besteed in 'frequente, mettertijd cumulatieve oefeningen' (p.11). Daarnaast wordt geoefend op 'de uitspraak van frequente bastaardwoorden en vreemde woorden' (p.10) Leerlingen zijn erop gericht 'in geval van twijfel i.v.m. de uitspraak een naslagwerk te gebruiken' (p.9) Er is aandacht voor het 'verzorgd lezen van teksten' (p.10), wat o.a. inhoudt dat leerlingen lezen met een 'zuivere uitspraak' (p.15).
	OVSG	-
	VVKSO	-
BSO Nederlands	ARGO	[geen apart leerplan]
	OVSG	-
	VVKSO	-
PAV	ARGO	-
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	-

Technische aspecten van uitspraak

Hieronder volgen de passages waarin de Vlaamse leerkrachten gevraagd wordt om tijdens de les Nederlands aandacht te besteden aan technische aspecten van uitspraak.

1ste graad		
A-stroom	ARGO	<p>'De techniek van het spreken houdt in: goed articuleren, de standaardtaal gebruiken, de juiste klemtoon leggen, [...], verstaanbaar praten, [...], de ademhaling leren beheersen.' (p.17)</p> <p>'Met technisch verzorgd lezen wordt bedoeld: het hardop lezen met een zuivere uitspraak, een duidelijke articulatie en een natuurlijk spreekritme [...]' (p.30)</p>
	OVSG VVKSO	<p>-</p> <p>'[...] zijn de leerlingen tot het volgende in staat: duidelijk articuleren, spreken zonder storende haperingen [...]' (p.15)</p> <p>'[...] wordt tevens het volgende nagestreefd: een goede ademtechniek, een goed stemgebruik, een goede articulatie [...]' (p.16)</p>
B-stroom	ARGO	<p>M.b.t. technisch lezen: o.a. letten op 'leestempo' en 'articulatie'. Bij overdrachtslezen wordt eventueel ook aandacht besteed aan 'zinsmelodie', 'pauzes', 'spreekritme' (p.12-13)</p> <p>'een aangepast spreektempo en een duidelijke uitspraak hanteren', 'de juiste stemintonatie gebruiken' (p.21)</p>
	OVSG	<p>'aanwijzingen [...] om de spreektechniek te verbeteren', 'oefeningen op articulatie, intonatie, volume, tempo' (p.34)</p>
	VVKSO	<p>individuele 'korte oefenmomenten in verband met spreektechniek (articulatie en tempo)', maar geen 'klassikale uitspraakoefeningen' (p.18, 20)</p>

<i>2de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO	Leerlingen krijgen 'concrete richtlijnen', bv. 'je hoeft niet luid te spreken, als je maar goed articuleert' (p.14) 'Met "technisch verzorgd lezen" wordt bedoeld: hardop lezen met een zuivere uitspraak en een duidelijke articulatie, met een natuurlijk spreekritme en een ongedwongen intonatie (zonder leesdreun) [...]' (p.18) 'In direct verband met spreken, expressief lezen, voordragen en acteren' is er aandacht voor expressiemiddelen als 'duur, hoogte, volume, timbre' en voor 'pauzering, accentuering, intonatie, tempo, ritme'. (p.20)
	OVSG	<i>Verbale Expressie</i> : 'voorlezen, vertellen, samenspel, enz... met gepaste spreektoon, dictie, [...]' (p.4), 'Aandacht besteden aan [...] heldere articulatie, natuurlijke spreektoon [...]' (p.7)
	VVKSO	'Aandacht is gevraagd voor ademtechniek, stemgebruik, articulatie'. Dit betekent wel 'dat er wel eens naar hulp van specialisten moet worden uitgekeken' (p.15)
BSO Nederlands	ARGO	Leerlingen krijgen 'concrete richtlijnen', bv. 'je hoeft niet luid te spreken, als je maar goed articuleert' (p.15) M.b.t. hardop lezen: leerlingen lezen tekst(fragment)en 'met een duidelijke articulatie, een verzorgde uitspraak en op een natuurlijke toon' (p.16) 'In direct verband met spreken en lezen' wordt het gebruik van o.a. de volgende expressiemiddelen geoefend: 'pauzering, accentuering, intonatie, tempo' (p.30)
	OVSG	-
	VVKSO	'Uitspraak, taalzuiverheid en articulatie laten ook in de tweede graad nog te wensen over. De leerkracht streeft na wat haalbaar is.' (p.8) M.b.t. leestechiek: nastreven van een 'heldere en duidelijke uitspraak' en 'Verder dient men aandacht te hebben voor: tempo, intonatie, [...]' (p.11)
PAV	ARGO	-
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	M.b.t. leestechiek: 'aandacht voor de basisvaardigheden: [...], lezen met heldere en duidelijke uitspraak, het tempo, de intonatie, [...]' (p.9)

<i>3de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO OVSG VVKSO	Zelfde leerplan als tweede graad. - 'Aandacht wordt gevraagd voor ademtechniek, stemgebruik, articulatie, [...]'. '[...] houdt in dat soms de hulp van specialisten moeten worden ingeroepen' (p.19)
TSO bis	ARGO	Leerlingen krijgen 'concrete richtlijnen', bv. 'Je hoeft niet luid te spreken, als je maar goed articuleert' (p.14) 'Verzorgd lezen' houdt o.a. in: lezen met een 'duidelijke articulatie', een 'natuurlijk spreekritme' en een 'ongedwongen intonatie' (p.17) Bij spreken en lezen wordt o.a. gelet op 'pauzering', 'accentuering', 'intonatie', 'tempo' (p.18)
	OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan]
BSO Nederlands	ARGO OVSG VVKSO	Zelfde leerplan als tweede graad BSO - 'Uitspraak, taalzuiverheid en articulatie laten ook in de 3de graad nog te wensen over. De leraar streeft na wat haalbaar is.' (p.7) 'Een tekst die men expressief wil laten lezen, moet eerst klassikaal [...] worden voorbereid (rustpauzes, accenten, intonatie, ...)' (p.7)
PAV	ARGO OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan] -

3de graad 3de leerjaar		
ASO	ARGO	<i>Verbale expressie:</i> Er worden 'korte en gevarieerde oefeningen voor het verbeteren van de ademhaling, de stemvorming, de articulatie, de accentuering, de zinsintonatie, ...' gehouden. (p.5) Bij de beoordeling is er o.a. aandacht voor articulatie, tempo, pauzering, intonatie en verstaanbaarheid (p.18-19)
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	[geen apart leerplan]
TSO / KSO	ARGO	<i>Optie Leefgroepenwerking / Bijzondere jeugdzorg:</i> Bij spreken en lezen is er o.a. aandacht voor 'pauzering', 'accentuering', 'intonatie' en 'tempo' (p.10, 15) Leerlingen krijgen 'concrete richtlijnen', bv. 'je hoeft niet luid te spreken, als je maar goed articuleert' (p.12) Noodzakelijk bij het hardop lezen zijn o.a. een 'duidelijke articulatie', 'een natuurlijk spreekritme' en een 'ongedwongen intonatie' (p.15).
	OVSG	-
	VVKSO	Leerlingen vragen zich bij spreekactiviteiten o.a. af: 'Ben ik verstaanbaar?'. Ze letten ook op aspecten als intonatie, articulatie, ademhaling, tempo. (p.6)
BSO Nederlands	ARGO	[geen apart leerplan]
	OVSG	'Bij het spreken let men ook op [...] duidelijke articulatie en gepaste intonatie' (p.16) 'Bij het expressief lezen let men ook op [...] duidelijke articulatie en gepaste intonatie' (p.18)
	VVKSO	-
PAV	ARGO	Bij expressief lezen is er o.a. aandacht voor 'ritme', 'klank' en 'melodie' (p.26)
	OVSG	[geen apart leerplan]
	VVKSO	-

Standaardtaal en uitspraak in het algemeen

Hieronder volgen de passages uit de Vlaamse leerplannen waarin sprake is van 'standaardtaal spreken' of 'uitspraak' in het algemeen. Deze passages zijn buiten beschouwing gelaten bij het samenstellen van schema 4.1 en 4.2 uit hoofdstuk 4.

<i>1ste graad</i>		
A-stroom	ARGO	'De leerlingen geven blijk van een positieve ingesteldheid om [...] spontaan naar de standaardtaal over te schakelen als de situatie dat vereist' (p.4) 'De leerlingen ontwikkelen binnen gepaste communicatiesituaties [...] een bereidheid om: [...] algemeen Nederlands te spreken [...]' (p.14) 'De leerlingen [...] kunnen standaardtaal gebruiken.' (p.18)
	OVSG	'Ernaar streven dat de leerlingen in elke communicatieve situatie het Algemeen Nederlands gebruiken' (p.33)
	VVKSO	'zich vlot en in een acceptabel Nederlands uitdrukken' (p.13)
B-stroom	ARGO	'Het Nederlands is het communicatiemedium' op school.', 'De standaardtaal is de norm. Elke leraar stimuleert de leerlingen telkens opnieuw om zich tijdens het lesgebeuren en daarbuiten in het Nederlands te uiten.' (p.8)
	OVSG	'Ernaar streven dat de leerlingen in elke communicatieve situatie het Algemeen Nederlands gebruiken' (p.33)
	VVKSO	'De opgedane indrukken, ervaringen, de persoonlijke gevoelens en meningen uitdrukken in een verzorgde, gepaste taal.' (p.11) 'Vlot leren communiceren is belangrijker dan zuiver AN spreken [...]' (p.12) 'Het gepaste taalregister hanteren' houdt in 'AN als standaardtaal in formele spreek situaties' (p.19)

<i>2de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO	'[...] is de leerling in staat [...] vlot, in standaardtaal, [...]' te spreken, is de leerling erop gericht 'de standaardtaal correct te gebruiken' (p.11)
	OVSG	'De leerkracht wijst op het belang van een eenvoudige maar verzorgde omgangstaal.' (p.13)
	VVKSO	'vlot en correct spreken in allerlei situaties' (p.22)
BSO Nederlands	ARGO	'is het alleszins nodig dat de leerlingen zich in een acceptabel Nederlands uitdrukken' (p.11)
	OVSG	Naast het 'veelvuldig beluisteren en lezen van keurige voorbeelden' zorgt de leerkracht voor 'ruime oefenmogelijkheden tot verzorgd [...] taalgebruik.' (p.9)
	VVKSO	<i>Leerplan Nederlands:</i> 'Behoorlijk spreken in allerlei situaties' (p.15)
		<i>Leerplan Taalvaardigheid:</i> 'Zich in verstaanbaar, begrijpelijk en zo correct mogelijk Nederlands kunnen uitdrukken' (p.6)
PAV	ARGO	'De opgedane indrukken, ervaringen, de persoonlijke gevoelens en meningen in een verzorgde taal kunnen uitdrukken.' (p.5)
	OVSG	-
	VVKSO	[geen apart leerplan]
		'Zich mondeling kunnen uiten in een verzorgde taal' (p.8)
		'De leerlingen moeten zich in een klasgesprek gedragen volgens de spelregels.' Daarbij moeten ze o.a. 'met een verzorgde taal spreken' (p.8)

<i>3de graad</i>		
ASO/TSO/KSO	ARGO OVSG	Zelfde leerplan als tweede graad. '[...] het gebruik van het Algemeen Nederlands door de leerlingen [...] bevorderen met het oog op het maatschappelijk functioneren, de persoonlijke ontwikkeling en de praktische voorbereiding op verdere studie en beroep' (p.10)
	VVKSO	'Vlot en correct spreken in allerlei situaties' (p.15) 'is het alleszins nodig dat de leerlingen: zich in een acceptabel Nederlands uitdrukken [...]' (p.14)
TSO bis	ARGO	De leerlingen zijn 'erop gericht het Standaardnederlands te gebruiken' (p.11) De leerkracht wijst de leerlingen op het gebruik van 'een eenvoudige maar verzorgde omgangstaal' (p.13)
	OVSG	'[...] het gebruik van het Algemeen Nederlands door de leerlingen [...] bevorderen met het oog op het maatschappelijk functioneren, de persoonlijke ontwikkeling en de praktische voorbereiding op verdere studie en beroep' (p.10)
	VVKSO	'Vlot en correct spreken in allerlei situaties' (p.16) [geen apart leerplan]
BSO Nederlands	ARGO OVSG VVKSO	Zelfde leerplan als tweede graad BSO. 'Behoorlijk spreken in allerlei situaties' (p.14) 'De opgedane indrukken, ervaringen, de persoonlijke gevoelens en meningen in een verzorgde taal uitdrukken.' (p.4) 'Zich in een alledaagse situatie correct en vlot uitdrukken' (p.6,7)
PAV	ARGO OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan] 'De opgedane indrukken, ervaringen, de persoonlijke gevoelens en meningen kunnen uitdrukken in een verzorgde taal.' (p.9) 'De leerlingen moeten zich in een klasgesprek gedragen volgens de spelregels. Ze moeten daarbij o.a. 'een verzorgde taal spreken' (p.9)

3de graad 3de leerjaar		
ASO	ARGO OVSG VVKSO	<i>Verbale Expressie:</i> - [geen apart leerplan] [geen apart leerplan]
TSO / KSO	ARGO	<i>Optie Leefgroepenwerking / Bijzondere jeugdzorg:</i> De leerlingen zijn 'erop gericht het Standaardnederlands te gebruiken' (p.9) Leerkrachten wijzen op 'het belang van een eenvoudige maar verzorgde omgangstaal' (p.11)
	OVSG	'[...] het gebruik van het Algemeen Nederlands door de leerlingen [...] bevorderen met het oog op het maatschappelijk functioneren, de persoonlijke ontwikkeling en de praktische voorbereiding op verdere studie en beroep' (p.9) 'Vlot en correct spreken in allerlei situaties' (p.14)
BSO Nederlands	VVKSO	-
	ARGO OVSG	[geen apart leerplan] 'Behoorlijk spreken in allerlei situaties' (p.13) 'Bij het spreken let men ook op correcte uitspraak [...]' (p.16) 'Bij het expressief lezen let men ook op correcte uitspraak [...]' (p.18)
PAV	VVKSO	-
	ARGO OVSG VVKSO	- [geen apart leerplan] -

B. Nederland

In deze bijlage worden de Nederlandse leerplanpassages geciteerd die aan de basis liggen van paragraaf 4.3.2. In Nederland was er alleen aandacht voor technische aspecten van uitspraak.⁶⁷ De bibliografische gegevens van de Nederlandse leerplannen zijn opgenomen in de *Lijst van geraadpleegde boeken, artikelen, brochures en rapporten*.

Onderbouw	
De Boer (1990)	<ul style="list-style-type: none">• ‘Doelen van het onderwijs in spreken/luisteren [...]: [o.a.] duidelijk, verstaanbaar (technisch) spreken’ (p.58-59)• ‘Ten eerste zal de leerkracht deze leerlingen [die moeite hebben met de spreektechniek] steeds moeten stimuleren om te spreken in de klas en tussendoor aanwijzingen moeten geven voor het verbeteren van de spreektechniek. Ten tweede kunnen de leerlingen die dat nodig hebben een individuele cursus volgen waarin articulatie, intonatie, volume en tempo aan bod komen.’ (p.60)• Lessuggesties technisch spreken. In de individuele cursus technisch spreken kunnen de volgende oefeningen al dan niet met een cassetterecorder gedaan worden: Zinnen of tekstjes nazeggen of oplezen met bepaald volume [...], in bepaalde stemming [...], op bepaalde toon [...], op bepaalde toonhoogte [...], in bepaald tempo [...], met verschillende klemtonen, [...], zo onduidelijk (mompelend) en zo duidelijk mogelijk [...]' (p.61)
Verbeek (1993)	<ul style="list-style-type: none">• ‘Basisvaardigheden voor spreken/luisteren [...]: ze moeten [o.a.] technisch redelijk verstaanbaar kunnen spreken voor wat betreft zinsbouw en articulatie’ (p.28)• ‘Reflecteren op het spreken [...] [o.a.] Heb ik voldoende duidelijk en in een goed tempo gesproken?’ (p.31)

⁶⁷ Met één uitzondering: De Heer (1996:21-22) had het over ‘het zuiver uitspreken van de klanken’.

Boland e.a. (1993)	<ul style="list-style-type: none"> • Reflectievragen bij mondelinge opdrachten: 'Was ik goed te verstaan?' (p.60), 'Heeft hij/zij luid en duidelijk genoeg gesproken?', 'Heeft hij/zij niet te langzaam of te vlug gesproken?' (allebei p.61)
De Boer e.a. (1994)	<ul style="list-style-type: none"> • Advies bij spreekbeurt: 'praat rustig en duidelijk [...]' (I, p.11, 13) • Aandachtspunten bij het onderdeel 'vertellen': o.a. 'rustig en duidelijk praten' (I, p.16, 20, 23) • Advies bij nieuwspresentatie: o.a. 'praat rustig en duidelijk' (II, p.11) • Advies bij spreekbeurt/monoloog: o.a. 'praat rustig en duidelijk' (II, p.14, 16) • Beoordeling telefoongesprek: o.a. 'spreektempo goed (niet te snel)?, volume goed (niet te hard of te zacht)?' (III, p.25) • Advies bij telefoongesprek: o.a. 'duidelijk spreken (niet te zacht, niet te snel) (III, 33, 35) • Beoordeling interview: o.a. 'Er werd duidelijk en verstaanbaar gesproken' (III, p.70)
Bonset e.a. (1995)	<ul style="list-style-type: none"> • 'Onder de technische kant van spreken verstaan we articulatie, intonatie, volume en tempo.' (p.144) • 'Ten eerste zal de leerkracht deze leerlingen [die moeite hebben met de spreektechniek] steeds moeten stimuleren om te spreken in de klas en tussendoor aanwijzingen moeten geven voor het verbeteren van de spreektechniek. Ten tweede kunnen de leerlingen die dat nodig hebben een individuele cursus volgen waarin articulatie, intonatie, volume en tempo aan bod komen.' (p.144) • 'Lessuggesties technisch spreken. In de individuele cursus technisch spreken kunnen de volgende oefeningen al dan niet met een cassette recorder gedaan worden: Zinnen of tekstjes nazeggen of oplezen met een bepaald volume [...], op een bepaalde toon [...], in bepaald tempo [...], met verschillende klemtonen, [...], zo onduidelijk (mompelend) en zo duidelijk mogelijk [...]' (p.144) • 'Essentie reflecteren op de (gesproken) tekst: [...] Heb ik luid en duidelijk genoeg gesproken?, Heb ik niet te langzaam of te vlug gesproken?, [...]' (p.151)

Bovenbouw	
Van Gelderen & Oostdam (1994)	<ul style="list-style-type: none"> • Beoordeling van het referaat: met o.a. aandacht voor de gebruikte 'fonetische middelen (intonatie, tempo)' en 'verstaanbaarheid'. Belangrijke criteria voor die verstaanbaarheid zijn 'duidelijkheid van articulatie' en 'adequaatheid van volume' (p.42-46) • Beoordeling van het debat: met o.a. aandacht voor de 'gevarieerdheid van intonatie, tempo en volume' en 'verstaanbaarheid'. Belangrijke criteria voor die verstaanbaarheid zijn 'duidelijkheid van articulatie' en 'adequaatheid van volume' (p.72-77)
De Heer (1996)	<ul style="list-style-type: none"> • 'Algemene eisen die aan het spreken van correct Nederlands kunnen worden gesteld: 1. het zuiver uitspreken van de klanken, 2. goed articuleren, 3. vloeiende overgangen tussen de afzonderlijke klanken aanbrengen, 4. juist accentueren, 5. mogelijkheden van de stem juist gebruiken, 6. juist ademhalen, een aangepast tempo hanteren [...] (p.21-22) • Algemene tips bij een presentatie: [o.a.] 'Zorg voor een passend spreektempo', 'Zorg voor een passende intonatie', 'Zorg voor een passend volume', 'Zorg voor een harmonieus ritme', 'Zorg voor een optimale articulatie'(p.73-77) • Beoordelingsschema 'Betogen': o.a. letten op 'goed spreektempo, goede intonatie, passend volume, harmonieus ritme, optimale articulatie' (handl. p.17)
Bonset e.a. (1999)	<ul style="list-style-type: none"> • Reflectie bij een voordracht: [o.a.] 'de spreker gebruikt zijn stem goed (goed tempo en volume, goede intonatie en articulatie' (p.37) • Een van de criteria bij een debat: 'de debatteerder gebruikt zijn stem goed (goed tempo en volume, goede intonatie en articulatie' (p.61) • Een van de criteria bij een groepsdiscussie: 'de deelnemers gebruiken hun stem goed (goed tempo en volume, goede intonatie en articulatie' (p.89)